Naše řeč ROČNÍK XXIV. ČÍSLO 2.

V. Flajšhans:

Naše řeč – ptačí.

Dnes hledáme zase v slově duši. Často při mnohých řečech našich hlasatelů tiskových i jiných vzpomínáme na trpký výklad Janova evangelia u Sv. Čecha: „Na počátku slovo bylo — a jen pouhé slovo zbylo“ — duch vyvanul.

Kolik významu, síly i krásy mívala kdysi naše jména — kolik humoru a pochopení bývalo ve jménech osadních, kolik lásky i síly vyjadřovala jména osobní: byla v nich jistě duše národa. Ale najdeme její pečeť i v těch slovích, jež obyčejně v našich slovnících scházejí, ač bývá věnována veliká pozornost nedochůdčatům nových pisálků anebo cizím neznámým vetřelcům. O jedné skupině našich slov snad nebude několik poznámek od místa.

Ke krásám života náleží zajisté (mimo jiné zvuky vůbec a hlasy zvířat zvlášť) také zpěv a hlasy ptačí, zejména ptactva drobného. Lovec i této krásy dovedl využít; naučil se ty hlasy napodobovat, vyrobil si dokonce umělé jejich napodobení rozmanitými píšťalkami — ale o tom nevykládejme. Všimněme si jen, jak národ náš — spolu s ostatními — stvořil svou *ptačí řeč,* jak ji rozvinul; je stará jako národ sám i rozšířena po celém jeho území. Neznají-li ji naše slovníky, zná ji každý z nás od malička.

Všimněme si hned, jak těžko vystihujeme tu ptačí řeč svými hláskami. Raději hvízdáme, syčíme, mlaskáme, nežli abychom užili svých mluvidel. O tom skutečném napodobení zvuků ptačích *nemůžeme* zde ovšem psáti a nedovedeme *mluviti;* svými hláskami vystihujeme zvuky ptačí jen nedokonale. Přírodopisec, zapisující notami a písmeny, všeho všudy dovedl je-

nom (1934 v Brockhausovi větším XIX, 631) *dva* ptáky napodobiti: *kukačka* zpívá: ‚kuguk, kuguk, kuguk' a *křepelka* ‚pikwiwik, pikwiwik, pikwiwik'; ostatní četné zápisy jsou zcela jiné, než jak obyčejně říkáme. Kdyby čtenáře bavilo, jak zní ve skutečnosti klokotání *slavíkovo* (o němž lid má celý rejstřík výrazů), může si najíti zápis starého kutnohorského letopisce *Kořínka* ze XVII. století v novém otisku Zíbrtově 1902 (v Českém lidu XI, 191) — užasne nad sonátami malého toho pěvce; zcela jiný jest ovšem vědecký zápis téhož zpěvu v Brockhausovi.

Ale i jen hrubé napodobení těch zvuků ptačích vyjadřuje každý národ jinak: náš kohout zpívá *kikiriki,* francouzský *kokoriko* — ale jeho zpěvu říkáme *‚kokrhání'*; podle Jungmanna jména ptačí *‚čečetka', ‚čejka'* vznikla ze zvuků, jež vydávají, *‚če-če'* a *‚čej-čej'*. Ani o těchto zvuk napodobujících jménech se nebudeme šířiti.

Jen mimochodem připomínám dvě veliká a pracná díla, bez nichž dnes těžko o této látce pracujeme. Jest to „české ptactvo" (1890) neúmorného MUDr. Vlad. *Šíra,* jenž v tisících dotazníků sebral vědecká i lidová, česká i německá jména a data o ptactvu v Čechách (dílo dnes rozebrané úplně), a veliká práce Nestora německých lidovědců, dnes bohužel Čechům nepřístupná: Rich. *Wossidlo,* Mecklenburgische Volksüberlieferungen II, 1, 1899, s největší a překrásnou sbírkou ptačí řeči německé.

Všimneme si jen těch výrazů, jež lid naplnil významem, jimž vdechl duši, jimiž utvořil skutečné české slovo ptačí. Pro příklad nepůjdeme daleko: všichni známe napodobení hlasu vran a havranů; všichni říkáme *‚kvá-kvá',* tak jak to citoslovce zapsal z úst lidu a často ho sám užil *K. J. Erben.* Ale neříkáme o vráně, že ‚kváká', nýbrž že *‚kráká'* — a víme, že patrně s tím souvisí něm. *krächzen* a lat. *crocitare* (= krákati) a patrně také slovanský název *‚krkavec'*. Máme z téhož kořene sloveso *krkati,* — ale to znamená něco jiného, jako zase *‚kvákati'* neříkáme o vranách, nýbrž o žabách, a tak je slyšeli již staří Římané, jak toho užil Ovid v jednom verši. Je tu dobře viděti, že ono citoslovce *‚kvá-kvá'* nevystihuje přesně zvuk ptačí; zrovna tak jej nevystihují Němci svým *krächzen* nebo Latiníci svým *‚crocitare'* (vysloveno původně *‚krok-itare'*). Ale tyto výklady by nás zavedly daleko.

Samo *kvá-kvá* je sice (vlastně má býti) *ptačí hlas,* ale není ještě *ptačí řeč;* musí nějakou úpravou dostati smysl. České děti si upravily celou rozprávku s vránou: ptají se jí (podle zápisu Erbenova) *‚Kam, kam'* — tu máme další napodobení zvuku onoho — a ona odpovídá: *K vám! K vám!* Tu je tedy již ho-

tová *česká* ptačí řeč. Latiník si může své ‚*cra*‘ ‚*cra*‘ upravit jinak; kolem r. 1360 vymyslil mistr Klaret povídku v svém ‚Exempláři‘ (byly to verše naučné s příkladem), jak havran nesl Eliášovi půl slepice a vránu prosící o ni odbyl slovy ‚*Cras* dabo‘ (= zítra dám); že tu jde o skutečné napodobení krákání, ukázal pěkně Wesselski, jenž uvedl z Fysiologiáře téhož spisovatele týž verš ve formě ‚*cras* dabo, *cras, cras, cras* dabo‘... Toto je ovšem *latinská* ptačí řeč.

Že arci ani české ‚*k vám, k vám*‘ není jediná možnost, rozumí se samo sebou. Slezské děti (zapsal 1888 Prasek ve Vlastivědě slezské I, 112) volají na vránu ‚*Tvá, tvá, tvá*‘ anebo ‚*Drák!*‘ — jejich ptačí řeč je tedy nářečně odchylná, v jiných nářečích zůstali jen při zvuku ‚*kvá-kvá*‘. Že tak bylo již v nejstarší češtině, svědčí sloveso *kvákati* u Dalimila o hlasu havranů, od ‚*kvá*‘ odvozené, ačkoli první kvá-kvá je teprve z r. 1528 v staročeské Radě zvířat, jejíž původ se však souhlasně klade aspoň do XV. století.

A o této *ptačí řeči* vykládají řádky následující.

V době nové první její zápis objevil r. 1796 J. Dobrovský právě v Radě zvířat z r. 1528, jež se dostala do rukou známého buditele V. M. Krameriusa. Dobrovský chtěl tento nesmírně zajímavý, ale podnes záhadný spisek sám s přítelem Pišelym vydati, ale výtisk byl necelý, Dobrovský svůj opis nedokončil (rukopis je v Nár. museu), a právě tato část mu zůstala neznáma. Teprve r. 1813 bylo nalezeno další vydání z r. 1578, úplné, a vydáno K. Ign. Thámem; k tomuto textu Dobrovský napsal předmluvu. V tomto otisku po prvé se zjevila veřejnosti kapitolka o „drobném ptactvu“, v němž osm ptáků radí člověku a každý začíná dvojverším ptačí řeči. Mluví tak *slavík, vlaštovka, žežhulka, skřivánek, strnad, dudek, křepelka* a *vrána,* tedy ptáci, jejichž „řeč“ podnes v lidu žije.

Vydání Thámovo je naprosto nespolehlivé, libovolné: na př. *strnad* radí u něho: „strnad zpívá *ty ty ry ty — sedláče přispěš vorati*“ —, ale starý text má: „Strnad zpívá *Ty-ty-ty! — Jel bych vorat, nemám šlí*“ —, a právě toto znění je podnes v lidu zachováno. Když si tedy po prvé této kapitolky všiml 1860 *Feifalik* (otiskl první verše prvních sedmi ptáků v práci o Smilovi Flaškovi), otiskl je chybně, a tak chybně bývaly by verše tištěny dále. Teprve 1868 ve Výboru ze stč. literatury je vydal vzácný znalec staré češtiny a výborný pěstitel lidového podání *K. J. Erben* ve znění původním, správném, ale jeho otisk zůstal celkem nepovšimnut. Až neúnavný *Č. Zíbrt* otiskl stručně r. 1902 znovu celé ty rady v Českém lidu VIII, 343

(podle tisku z r. 1578 jako Erben), a když zatím nalezen v knihovně musejní nejstarší výtisk z r. 1528, vydal jeho znění znovu přesněji a úplněji v témž časopise 1924, kdež je nyní snadno přístupné. Ale časem se naše znalosti rozmnožily měrou takovou, že pouhý otisk dnes již nepostačí, ani ve znění nejstarším z r. 1528.

Horliví přátelé lidového podání totiž zatím sebrali desetkrát hojnější látku, dosud v lidu žijící. *K. J. Erben,* tento nejčeštější náš básník, všiml si této řeči ptactva již ve svých básních, v Kytici i jinde — a on také nejspíše přiměl Hálka r. 1867, aby provedl sbírku této jazykové látky v lidu. A tak v Květech 1867—1868 vyšly kromě těch několika hesel, jež pojal Erben do svých sbírek (Prostonárodní písně a Sto pohádek), v šesti pokračováních „Příspěvky k české ptakomluvě“ od několika přispěvatelů. Největší sbírku sestavil pro Moravu 1886 F. Bartoš (známější je otisk 1888 v jeho Našich dětech, str. 368—407), pro Slezsko Prasek a později Vyhlídal (Naše Slezsko II, 264), na Slovensku něco málo sebral 1896 A. P. Záturecký (Slovenská přísloví 283—284). Tím dostaly tyto zajímavé větičky teprve pevný základ, když se ukázalo, že žijí takřka beze změny ještě po 400 letech na celém území našeho jazyka.

Mohlo by se ovšem říci, že toto veliké rozmnožení látky vzniklo teprve časem a nedávno; ale ukázalo se brzy, že těch osm zbytků z r. 1528/1578 je jen část velikého bohatství lidového podání, a ta byla již za vlády Otce vlasti zapsána Klaretem slovnikářem, arci — latinsky. V svém vydání 1926—1928 jsem si toho ještě nebyl vědom; ukázal to bystrý německý učenec *Wesselski* v krásné knize „Klaret und sein Glossator“ (1936, str. 46—48).

Klaret totiž vypráví (zevrubný výklad u Wesselského), jak křepelce bylo jiným ptákem slíbeno pět darů a jak ona ho upomíná „Quinque nummos“: německý učenec si všiml, že je to překlad z češtiny *„pět peněz“;* tak je také vskutku uvedeno 1528 v Radě zvířat — *„pět peněz“* — známe toto křepelčino říkání všichni (a bývá také zvána v nářečích *‚pětpenězka‘).* Jenže v živém jazyce je toto říkadlo, jako ostatní, zdvojeno: tak *„pět peněz! pět peněz!“* správně zapsali z Čech Erben, z Moravy Bartoš (Osvěta 1881, 563), ze Slezska Vyhlídal (1899 v Českém lidu 343 = Naše Slezsko 265); z Čech Hálek (v Květech 1868, 102) má variantu *‚moc peněz, moc peněz‘,* na Moravě a ve Slezsku bývají nářeční *‚pojď pod mez‘* atd.

A zrovna tak nalezl Wesselski další dvě slova (zapsaná latinsky) u chřástala — volá ‚dumus, dumus‘, což jest české

chrást, chrást: tuto správnou domněnku dosvědčuje podnes moravské znění (Bartoš, Naše děti 65): *‚křástele! žeň tele!‘* Podle jiných se chřástal vzpírá platiti křepelce ‚pět peněz‘ (vypráví to Klaret, v. Wesselski) a nabízí jen ‚tres, tres‘. v čemž se zase kryje české *‚tři, tři‘;* Klaret sám dodává, že jinde jmenují ‚k ř e c h a ř e‘. V dnešních našich nářečích toto znění není u žádného ptáka; ale podle Bartoše (Naše děti 59) volá k o r o p t e v: *štyři, štyři, štyři* (není taková záměna nemožná), na Slovensku v l a š t o v k a: ‚*Tri* bily, *štyri* bily...‘ (Záturecký 283).

Wesselski ukázal tak na tři nejstarší doklady české ptačí řeči v rouše latinském; Čechovi není nesnadno doplniti jeho nálezy dalšími, velmi zajímavými.

Nejzajímavější jest oprava Jungmannova výkladu, že je jméno č e j k y odvozeno od zvuku *čej-čej.* O čejce praví Klaret ve Fysiologiáři č. 94, oddula), že říká vždy ‚libros, libros‘, ale nikdy jich nečte. Bez nesnází shledáme, že se míní české znění *‚kníhy, kníhy‘,* jež se podnes uchovalo v lidu a jež ovšem znají Jungmann i Kott i Přír. slovník (ale neuvádějí je přesně); uvedl je již Hálek v Květech 1868, 102. Podle tohoto svého zvuku čejka v nářečích a v mluvě lovecké slove *kníha, kníhovka* (jméno ‚knihora‘ v Přír. sl. není dosti rozšířeno). Zajímavá je však varianta moravská *‚áhežka‘,* o níž nalezne čtenář zevrubnější výklad 1923 v Časopise pro moderní filologii (IX, str. 11—12). O tom slově uvažoval nynější jubilant *Janko* a obrátil se také na nenahraditelného † redaktora „Naší řeči“ *Ertla,* jehož zcela vzorný výklad otiskl, sám svůj potlačiv. Ertl ukázal, že v tom nářečí slyší lid čejku volati m. *‚kníhy‘* hanácky *‚áhy, áhy‘,* t. j. *‚áhe, áhe‘* (s *-e-* m. *-y,* jako v ‚bel‘ m. ‚byl‘), že lid toho nářečí tvoří jména ptáků od jejich hlasu příponou *-ška* (cukrú — cukrouška) a že ji zapisovatel změnil ve spisovné *-ežka.* Tak toto hanácké *‚áhežka‘,* vlastně *‚áhyška‘* jest v r. 1923 přímý potomek Klaretova ‚libros‘ z r. 1360...

A zrovna tak poznáme v Klaretovu latinském *‚cuculare‘* (ve Fysiologiáři č. 32) naše české *‚kukati‘* (spolu s výkladem lidového podání, že rychlé kukání oznamuje horko). Viděli jsme, že hlas kukačky jest ze všech ptačích hlasů nejznámější v trojím opakování *‚kukuk, kukuk, kukuk!‘* Od něho má tento pták také své jméno latinské (cuculus) i německé (kukuk), — ale nikoli slovanské. Slovanské jeho jméno obecné a velmi staré je *‚zeg'zulja‘,* u Klareta též správně *‚zezhule‘,* v nynější mluvě obecné nejčastěji *‚žežul(ič)ka;* dnešní jméno *kukačka,* v přírodopise zobecnělé, je původu dosti pozdního a nejspíše vlivem něm-

činy. Že ovšem Čechové již v nejstarších dobách slyšeli hlas žežulčin, svědčí jednak verš Rady zvířat: „*Žežhulka* volá *‚kuku, kuku!‘* (tisky všechny stejně od r. 1528), jednak sloveso *kukati,* již staročesky dobře doložené (slovensky *‚kukukať‘).* Ale právě toto sloveso, dnes tak běžné a omezené svým významem, nemusí ještě vždy s tím hlasem souviseti; znamenáť stč. také kvákání žabí (v Radě zvířat se žába chlubí ‚žežhulce napřed nedám — neb tak jako ona kukám‘), u Jihoslovanů znamená naříkání nad mrtvým, u nás v starší době ‚plísniti, kárati‘: ‚někomu přikukati, dokukati‘ atd. má blízké příbuzenstvo v stč. ‚kuknati‘, s nímž však souvisí naše ‚huhňati‘, z jiného kořene (pův. gong-). Ale ovšem ten trojí zvuk ‚kuku, kuku, kuku‘, jak jej přírodopisec zapsal, je doložen také lidově (Bartoš v Osvětě 1881, 562), často jen ve dvojím opakování ‚kuku, kuku!‘ Příruční slovník ukazuje, že literáti špatně slyší; zná totiž jen tvary *‚kuku, kukuku, kukuk‘,* jichž lid nezná. Ale skutečná *řeč* ptačí vznikla teprve dosti pozdě, z dvojího opakování: v Čechách říká žežulka *‚kluku, kluku!‘* (1867 a 1868 v Květech zapsal Hálek), na Moravě *‚kup mi sukňu‘* (Bartoš, Naše děti 63, dvakrát opakováno; Erben i Hálek zapsali také česky ‚kup mi, kup mi, sukni, sukni‘), — ale pro obojí tuto *řeč* starších dokladů není! K tomu ovšem vytvořena lidová povídka.

Co praví j í k a v e c u Klareta (Fysiologiář 125), můžeme uhodnouti. Dvakrát se o něm vykládá, že říká *‚comedo‘,* a nic nejí; ale naše dnešní zápisy jeho řeči neznají. Novočesky by ten hlas zněl ‚jím‘, a to by se hodilo ke jménu *‚jíkavec‘* jež patrně napodobuje hlas tohoto ptáka *‚jí‘,* od něhož i sloveso *jíkati* dokládá Příruční slovník.

Také nevíme, co říká *kavka* (v Klaretově Fysiologiáři č. 77), ale nevěděl to patrně ani Klaret; vytýká jí, že sice mnoho mluví, ale ‚absque sensu‘ (= beze smyslu). Neví to ani dnes o ní lid, neboť jenom říká, že ‚kváká‘ nebo ‚krákoře‘ (na Moravě, podle Bartoše).

Zato víme, co říká ‚d r l i c e‘ (u Vodňanského slove ‚strašík‘, lat. annoda; ale naše slovníky tohoto ptáka dosud nezjistily). Je prý asi tak veliká jako skřivan, zpívá ve výši a náhle spadne vedle hnízda (Fysiologiář č. 7); říká *‚pacior, pacior‘,* v čemž snadno zjistíme české *‚trpím, trpím‘.* Ale naše dnešní zápisy ani toho ptáka ani toto ptačí slovo neznají. Mohla by to býti, podle laskavého sdělení p. dr. Štěpánka, naše l i n d u š k a, ale její zpěv ovšem lid slyší jinak. Pan kol. Šmilauer mě laskavě upozorňuje, že zahynulé slovo *drlice* znamená asi chocholouše a že zaniklé citoslovce *trpím* je zachováno v jeho moravském

nářečním názvu *trpinka* (u Bartoše *trpělka*) a v slovenském jméně *trpielka*; dále že staropolsky slul chocholouš podobně *dzierlatka*.

Drozd (u Klareta východním nářečím *‚drozn‘*) je ve Fysiologiáři (č. 75) chválen, že krásně zpívá, ale nemůžeme ovšem z dnešních zápisů (Květy 1868, III, 62 a j.) zjistit, co vlastně měl Klaret na mysli; zrovna tak u havrana (Fysiol. č. 26) zvíme jen, že kráká, jako u vrány, že všechny najednou křičí (Fysiol. č. 27 a Exempl. č. 96).

O výru Klaret (Fysiol. 18) praví, že jeho strašný hlas připomíná neštěstí, ale jeho hlas uvádí latins(kořec)ky *‚boo, boo‘* (křičím); u sýce (Fysiol. č. 85) o hlasu nemluví, zrovna tak jako u sovy (t. č. 86) nebo u kalousa (F. 119); ale v Radě zvířat sova, kalous i výr se ironicky chlubí „všickniť jsme ptáci zpěvaví, *zahochceme* a zazpíváme, velmi líbej hlas vydáme“. Nyní ‚sýček‘ volá „půjď, půjď!“ a tak bývá uváděn i hlas výrův a sovin, ve shodě s Klaretem.

Jinak je s hlasem vlaštovky (Fysiol. 65); o tom ví Klaret, že její zpěv věští osud, v Radě zvířat však od r. 1528 volá: *vidím, vidím;* tuto řeč dokládá Jungmann z Paprockého hlasem *‚vidi, viditi‘*. Ale nové zápisy dokládají i řeč *‚vidím‘* několikrát; podle Praska vítají vlaštovky opilého hospodáře ráno: *vidím, vidím* (Vlast. slez. I 113); podobný je i hlas moravských vlaštovek (Bartoš, Naše děti 46): „šidly, *vidly* — šidly *vidly“;* sýkora ve Slezsku volá týmž způsobem (Prasek 110) *‚vidím, vidím, ty jsi pán‘* atd.

Naprosto nic však neví Klaret (Fysiol. 130) o řeči dudkově, dnes v lidu ze všech nejznámější. Není snad bližšího spojení nežli slovesa *du-du, du-du, už du* atd. se jménem *dudek* a také arci spojení povídkové s některým jiným ptákem, jenž dudka volá. Ač obecné domnění vykládá, že *dudek* dostal své jméno od tohoto svého hlasu *du-du, du-du* (jejž lid tlumočil *‚jdu!‘),* je tomu přece právě naopak. Neboť původní jeho slovanské jméno znělo *‚v’dod’,‘* staročesky *‚vded(ek)‘*, a to ovšem s původním *‚j’dǫ‘* nemělo vůbec souvislosti. A Klaret, jenž zná jen tvar *‚dedek‘*, nemohl tedy znáti historek založených na znění *‚dudek‘*. Teprve Rada zvířat, ač má také ještě jméno *dedek,* svědčí od roku 1528: „dedek zpívá *du du du* — nechoď lenivý k obědu“, a Tham 1814 to doplnil na obvyklé čtveré *dudu, dudu* (zato zkazil zcela původní konec: *„budeš-li tak dělávat — koupímť sukni i kabát“* v thamovské dvojverši „když tak budeš pracovati — brzy zjednáš nové šaty“). A tak čtveré *dudu, dudu* zapsal také Erben, kdežto Hálek (1867 i 1868) jen trojí

‚jdu, jdu, jdu‘; čtveré poznamenal Bartoš (Naše děti 68), u něho na kukaččino vybídnutí ‚kup mi sukňu‘ dudek odpovídá *‚už du, du, du, du‘*. Tak také uvádějí slovníky od Jungmanna počínajíc. Nejsou tedy tyto výklady lidové staré — a teprve podle hlasu *‚dudu‘ ‚dudu‘* upraveno staré znění *‚vdeď‘* v nové *dud(ek)*; to se stalo také v polštině, a ona mohla působiti i na češtinu. Původní lidové podání ještě neznalo dudkovy ochoty *‚jdu, jdu...‘*, nýbrž znalo — jak u Klareta, tak i u Poláků — jeho nečistotu a smrad, takže byly podle toho v býv. Polsku nazvány v XVI. stol. špatné nové peníze *dudky*.

O s l a v í k u a jeho zpěvu se již stala zmínka (zevrubný výklad na př. v Brehmově Životě zvířat, v překl. Nekutově, II, 2, 125—126); chválí jej ovšem také Klaret (Fysiolog. č. 102, Exempl. 66). Ale napodobení jeho hlasu nebo řeči nepodává. Teprve 1428 čteme v Radě zvířat: „slavík v noci *tuch, tuch, tuch*“ — což se však neshoduje ani s jiným lidovým podáním (na př. u Zátureckého a j.), ani se skutečnými zvuky (podle Brehma *‚karr‘ ‚ré‘ ‚tak‘ ‚víd‘ krrék‘* atd.). A zdá se, že si toto ‚tuch‘ utvořil básník sám pro rým k následujícímu verši ‚nebývaj, člověče, *hluch!*‘

Taktéž byla již zmínka o s t r n a d u a jeho řeči *„Ty-ty-ty!* Jel bych vorat, nemám šlí“ (jiné výrazy lidové uvádí Brehm-Nekut II, 2, 304—305); na Slovensku zpívá zase jinak, podle Zátureckého *‚Zle, zle, zle, zle‘* — je možné, že vskutku strnad uherský má jiné tóny nežli u nás rozšířený strnad obecný a zahradní. Klaret sice strnada zná (Fysiolog. 46), ale o jeho řeči se nezmiňuje.

Poslední v Radě zvířat vzpomenutý pěvec s k ř i v a n ‚dí *crli-vrli‘* (1578; 1528 asi chybou tiskovou *‚črli*-vrli‘, 1814 u Háma novou opravou *‚cvrli-vrli‘*). Jungmann dokládá z Paprockého *crkvrliti* = hlas jako skřivan vydávati. Klaret (č. 6) připomíná také skřivanův zpěv, ale zvuku neuvádí; slovenské *crkvrliť* uvádí Kálal, ale řeč skřivanovu uvádí zcela jinak Záturecký (Idiete, Idiete von), zcela jinak také Brehm-Nekut (II, 2, 275: gerrlele, tryt, tyc, šerrerererrerr). To by ovšem nevadilo, ale to, že se dnes podobné zvuky v lidovém podání připisují jiným ptákům — kvíčale, vrabcům atd. To jsme ostatně viděli již několikrát — a také jsme již viděli, že jednotlivci slyší ty hlasy jinak: slyšel-li na př. Klaret chřástala volat *chrást, chrást,* přispěvatel Květů 1867 ho slyšel volat *krást, krást!* (II, I, 299); slýchají-li lovci čejku volat *kníhy, kníhy,* týž přispěvatel ji slyšel volat *prchni,* Moravan *stíží,* Slezan *čej, čej* (Prasek 108) atd. Ano, přijímají se i výrazy cizí; ve Slezsku chřástal volá

německy *'géťs, géťs'* (Prasek 108), v ostatním území se jeho hlas počeštil a volá *'kec, kec!'* Tím cizím přejímáním můžeme vysvětlit, že sice dnes u nás hrdlička cukruje *'cukrú, cukrú'*, což skutečně dost pěkně napodobuje její hlas, ale ani Klaret ani Rada zvířat její hlas neznají, spokojují se výkladem fysiologů o její manželské věrnosti.

Pták crk (u Klareta crh, crch) — lat. davicerula (Fysiolog. 40), druh drozdů — poletuje a křičí na ostatní ptáky, aby odpočinuli; máme nyní v lidu několik uštěpačných řečí drozdových (v Radě zv. není), ale žádná z nich (na př. Kott VI, s. v.) se neshoduje. Umělecky užila (jiného) volání drozdů Glazarová v „Adventu"; všimla si tak pěkně i ptačí řeči jiných opeřenců.

Rovněž o crčale (cvrčale) vypráví Klaret (Fysiolog. 62), že mnoho žvatlá a nemlčí; podle Jungmanna mohou to býti ptáci *crk, drozd, dlask,* ale zase z dnešních jejich řečí v lidu nemůžeme souditi, co cvrčala vlastně mluvila. Totéž platí o jiřici (Fysiol. 51), jež vábí jiné ptáky jako žena; totéž o kvíčale (Fysiol. 20), jež křičí strašlivě, jako by se člověk smál; o lebdušce (Fys. 21), jež šálí ptáky a vybízí; o lelkovi (Fys. 87), jenž ohlašuje neštěstí; o plchovi (Fys. 81), jenž stále křičí; o stehlíkovi (Fys. 28) a o strace (Fys. 105); o strakapounovi (Fys. 104), jenž křičí, jako by byl chycen; o špačkovi (Fys. 108), jenž hovoří lépe než ostatní ptáci; o ťokovi (Fys. 38), jenž křičí, aby jiné ptáky zlákal do osidel (lat. diculus, ale ani latinské, ani české jméno není známo), atd.

U jiných ptáků připomínají Klaret i Rada zvířat aspoň jméno jejich hlasu; u Klareta *kvočna a slepice* „gracillant" (kvokají), *bukáč* a *bukomorník* „bombit" (bouká), *čáp* „blactat" (RZv. *zaklekce), řeřáb* „gruitat" (též v Laktiferu), *pěnice* a *pěnkava* pěkně zpívají, *labuť* — jako vůbec ve středověkých fysiolozích — zpívá umírajíc, *páv* křičí, když se podívá na své nohy, *holub* „simpulat" (vrká), *kohout* budí v noci (jako v RZv.), *kuřata* „pipant" (přejato do češtiny, pípají), *husa, houser, housata* buď pípají, nebo křičí atd.

Ale nebudeme tímto výpočtem věcí známých a neznámých čtenáře unavovati. Na srovnání látky postačí uvésti, že r. 1855 Štěp. Bačkora v Dětských hrách a zábavách uvedl celkem řeč dvaceti ptáků; Erben 1863 v Písních taktéž asi dvacet; 1867/8 Hálek v Květech asi padesát; Bartoš 1888 asi třicet — ostatní sběratelé daleko méně. Tak také Primus Sobotka 1882 ve svých Výkladech prostonárodních (O ptactvu v poesii slovanské 78—93) zná jenom něco maličko (přibírá také z lužické

srbštiny a slovenštiny, jako již Hálek přibíral také ukrajinštinu a jihoslovanštinu); nejvíce poměrně nasbíral starý Nekut v letech osmdesátých ve svém překladu Brehmova Thierleben. Ale nejvíce lidového materiálu sebrala stále ještě r. 1528 stará Rada zvířat — pan Smil v Nové radě byl nad takovou lidovou poesii příliš povznesen; celkem má asi třicet ptáků, z nich je však pět cizích nebo báječných (noh, fénix atd.) a jenom osm jich napodobuje skutečnou řeč lidovou.

Zcela právem tuto kapitolku „o drobném ptactvu" pochválil Gebauer 1873 v musejním Sborníku vědeckém (47): „ozývají se nám říkadla, popěvky prostonárodní — a kdo je sepsal, zajisté nepocházel z vrstvy, kde poesie lidu byla věcí neznámou. A v týchž radách s humorem a vtipem potkáváme se zase (u žežhulky, strnada, vrány)..." Poznamenává dále, že tyto rady jsou ovšem pozdější a jiné nežli ostatní, ale přes to že mohou býti pozdějším přídavkem skladatele starého, snad ještě z XV. století.

Viděli jsme také, s jakou láskou se těchto drobtů poesie lidové ujali neocenitelný Erben a neúnavný Bartoš, jenž také se již poklonil zásluhám Erbenovým. A ještě zajímavější jest Hálek, jenž sebral nejvíce ze všech. První sbírku uvedl slovy: „Sdělujeme tento zajímavý úryvek z práce větší, již podnikl spisovatel o doličování českého ducha již velmi zasloužilý" — a vybízel k sbírání dalšímu: vítán je „sebe menší příspěvek k české ptačí mluvě"; 1868 opakuje: „Žádáme opětně laskavé čtenáře, kteří podobné věci znají, aby nám co nejdříve sděliti si neobtěžovali, by i tento druh národního básnictví dospěl k rozmanitosti a úplnosti co největší."

Článek tento chce podobně, asi jako učinili Hálek s Erbenem, upozorniti znovu na tuto skupinu dobré české řeči lidové — a ukazuje zároveň, že počátky této řeči ptačí sahají před r. 1528 (první vydání Rady zvířat) a že je najdeme již daleko dříve v rouše latinském. R. 1511 nalezneme velmi zajímavé stopy této lidové mluvy v slovníku Lactifer bludného poutníka Jana Vodňanského (jimi jsem čtenáře ušetřil), r. 1360 a předtím již nalezneme v pracích Klaretových daleko více, nežli se dosud nasbíralo — arci je to třeba teprve luštiti. A jako kdysi společně o poznání lidu českého a německého pracovali dva největší jazykozpytci obou národů, Jak. Grimm a P. J. Šafařík, jako za našich dní pracovali společně o vydání Grimmových pohádek s německým učencem Boltem čeští naši nejlepší lidé, Polívka a Jiří Horák, jako r. 1528 Němec Pekk vydal tuto stč. Radu zvířat, tak jsem také ukázal čtenáři, jak se o pochopení

těchto českých lidových textů zasloužil Němec Wesselski, nedávno pohříchu zemřelý. Náš Archiv orientální vyšel ještě s posmrtným otiskem poslední jeho práce, věnované zase Klaretovi. *Takové* spolupráci jsme rozuměli vždy od Klareta až po Dobrovského a Šafaříka, Pekaře i Polívku — a nezapomenutelného Zubatého . . .

A. Kraus:

Šemík.

„Pan Sporý a Herr Spärlich“ byl v „Čase“ nadepsán Herbenův článek. O babičce Boženy Němcové, když byla mladá, řekla její kmotra, že je malá, ale sporá, nově se však píše, že jistý mladík měl sporé vousky, nebo že starý pán měl už jen sporé vlasy na hlavě. Německé slovo zatlačilo nebo pohltilo původní význam pěkného a nenahraditelného slova českého.

Není to osudná obdoba s tím, co stíhá jméno nejslavnějšího našeho koně a činí z Horymírova Šemíka pouhého *šimla?*

V Lidových novinách ze dne 26. listopadu čteme, že jednomu redaktoru „přijel (dne 21. listopadu) sv. Martin na šemíku, zanechav na nebesích svou tradiční brunu“, a že z toho vzniklo „hádání o Šemíkovi“. Jeho zastánci mínili, že Horymírův kůň se vůbec nejmenoval, nýbrž *byl* šemík, že je to, jako když v „Jízdní hlídce“ legionář mluví o svém grošáku, ne o svém koni. V tom ovšem přestřelili, neboť Hájek, tvůrce pověsti, praví, že vládyka „vsedl na svůj přerychlý kuoň, *kterému říkal Šemík“,* ne „který *byl šemík“;* zato dotaz u koňařů měl překvapující výsledek. Ukázalo se, že šemík je skutečně apelativum značící „koně, v jejichž srsti převládají bílé chlupy“. Mezi nimi se rozeznávají odstíny „šemík jablečák“, (Apfelschimmel), „šemík šeda“ (Grauschimmel) a jiní a jiní, dokonce i „šemík zelenáč“.

Tím bychom dokonce získali také odstín pro staré kalendářové říkání o sv. Martinu. Přijede-li na brůně, leskne se celý kraj jako stříbro od jeho zbroje, s šemíka shlíží na louže a bláto, mezi kterým probleskují bílé vločky nebo závěje.

Najisto však, jako naše brůna nepochází od německého Brauna, tak ani šemík (ať už byl [podle Herdra] bělouš nebo ne), není špatně vysloveným Schimmlem. To dokazuje jeho historie, kterou jsem vyložil před půl stoletím ve svém habilitačním spise „Jan z Michalovic“. Na str. 48 pravím, že jsme sice nepřejali jako Poláci německou pověst (o Walceru a Helgandě),

ale aspoň jedno jméno : norský Skemming, německý Schemig, kůň Witiga, syna Wielandova, pak Dětřichův, přešel do české literatury z básně „Růžová zahrada"; z ní tam uvádím dva řádky.

Měl jsem to tehdy vlastně vysvětlit blíže, vždyť o té české „Růžové zahradě" nestálo tenkrát ještě v žádné literární historii ani výboru slovo, ale to si měl patrně čtenář sám zkombinovat: na str. 57 stálo, že Patera nalezl staročeský zlomek její a kde jej uveřejnil. Tak jsme byli vychováni v Kellově semináři: žádné zbytečnosti, žádné hovění pohodlí nedostudovaných lidí, jako mu nehověl zbožňovaný Lachmann.

Že jsem však otiskl in extenso verše, které ani němečtí badatelé nedovedli doložit, protože žádný pramen o té podrobnosti nevypravuje,

„Schemig, daz guot ros wil ich dir wider lan,
daz du bracht *von dem berge* von dem vater din",

to byl pamlsek pro čtenáře v německé literatuře zvláště sčetlého; že totiž Šemík pocházel z hory a po své službě Horymírovi se tam zase navrátil, to stálo v Herdrově básni, nadepsané významně „Das Ross aus dem Berge". Schennik, jak ho Herder nazýval, byl kůň Libušin, na kterém kněžna často navštěvovala své děti.

U paní v. Woltmannové byl z Šemíka dokonce Schimek, v Goethově vřelé pochvale Müllerovy básně „Horymír und sein Ross Schemik" se jmenuje Samik.

Ale vraťme se z historie do přítomnosti. Říkají koňaři po celých Čechách a Moravě místo *bělouš* nebo *šiml* polovzdělaně *šemík?* Ať se laskavě hlásí, jak to bývá po dotazech v Naší řeči, kdo ten výraz zná.

Prof. ing. Vladimír List:

Kilowatthodina.

V 7. čísle Naší řeči je v referátu o Příručním slovníku napsáno, že slovník doporučuje výraz *kilowattová hodina* místo *kilowatthodina.* Poněvadž elektrotechnickým názvům věnuje Elektrotechnický svaz po jedenadvacet let ohromnou péči a všechny své názvy dává posouditi vynikajícím filologům, myslím, že jsem povinen ukázati, jaké důvody nás přiměly k normování názvu *kilowatthodina.*

Víme velmi dobře, že filologové zamítají složeniny cizích slov s českými, jako na př. *kinoherec*. Mezi složeninami *kinoherec* a *kilowatthodina* je však rozdíl: v prvé je *kino* přívlastkem slova *herec*, u druhé však jde o jednotný pojem, a to bez přívlastku. Proto se může říci bez logické újmy *filmový herec;* naproti tomu je *kilowattová hodina* podle nás elektrotechniků nepřesná lidovost, a to tím spíše, že přídavného jména *wattový* užíváme, ovšem jinak. Tak na př. německé výrazy Wattkomponente neb Wattstrom překládáme *wattová složka* neb *wattový* proud, poněvadž jde o složku a o proud, právě tak jako Francouzi píší componente wattée nebo courant watté.

Fysika a elektrotechnika si však vytvořily mnoho názvů pro pojmy součinů rozličných veličin: názvy těchto pojmů musí býti velmi přesné, neboť jde o míry. Tak jsou to na př. *grammetr, gramsekunda, grammolekula, lumenhodina* a vedle mnoha jiných i *kilowatthodina,* což však není ani watt, ani hodina, ale práce měřená součinem wattů a hodin, takže *kilo* je předpona patřící k watthodinám a ne k wattům. Že to není vůbec hodina, ukazuje věta: El. oblouk v olejovém vypinači vyvine ve 3 setinách vteřiny teplo 8 kilowatthodin. Proto se odborně říká jedním slovem Kilowattstunde německy, kilowattheure francouzsky, kilowatt-hour anglicky (unit - lidově), kilowattgodzina polsky, kilowatt-čas rusky a kilowatt-ora vlašsky.

Jediného slova však potřebuje praxe také k tomu, aby bylo stručné adjektivum, neboť máme měřidla wattová i kilowatthodinová, diagramy kilowattové i kilowatthodinové a kalkulační položky kilowattové i kilowatthodinové.

Kilowatthodina netrčí v našem jazyce jako osamělá libůstka, neboť vedle lumenhodiny musíme v elektrotechnice mluviti i takto: Elektrárna dodává proud s fázovým posunem v kilovoltampérhodinách (kVAh) a ten se rozkládá fysicky a často i účetně v proud činný v kilowatthodinách (kWh) a jalový v kilovarhodinách (kVArh); var čteme totiž podle našich norem zkratku VAr, t. j. voltampér reakční.

Konečně kilovatthodina není jednotka základní, tou je wattsekunda neboli wattvteřina. Násobky jsou kilowattsekunda neboli kilowattvteřina, watthodina, kilowatthodina, megawatthodina, kilowattrok, megawattrok a pod. Jednotnost formy s jinými výše uvedenými pojmy nutí k výrazu *watthodina,* a ne *wattová hodina.*

To jsou důvody, které prof. Ertl uznal a pro něž výraz *watthodina* schválil. Zajímavou, velmi veselou a temperament-

ní korespondenci E r t l o v u o mnoha jiných elektrotechnických bolestech snad někdy uveřejním.

K tomu přistupuje dnes i přání Mezinárodní el. komise (IEC,), aby se názvy mezinárodních jednotek aspoň v nominativu podobaly co možná mezinárodní formě.

Proto, když čtu výše uvedenou kritiku výrazu *kilowatthodina*, vzpomínám si na větu v Olbrachtově úvodu ke Zlým samotářům: „... a nakonec zbyl spisovateli slovníček jistojistotně správných výrazů a rčení, který tak stačil na napsání dobré kvartánské lícně." I my bychom bez oněch složenin vystačili tak na kvartánskou fysiku, nikoliv však na ohromný průmysl s tisíci a tisíci denních jednání, zájmů a rozporů.

*

K tomuto článku dodáváme: „Kilowattová hodina" se říká, obecně se tomu rozumí a je to jistě správně české. Otázka je, zda se s tím ve vědecké terminologii vystačí. Prof. List vykládá, že ne, zejména když se musí tvořit odvozeniny, a upozorňuje na mezinárodnost podobných slov složených. Pak ovšem nezbývá než kilowatthodinu jako vědeckou potřebu uznat. Je takových slov v odborném jazyce již několik (aminokyselina, aminoskupina, jodoškrob, karbonyldraslík, nitrobarvivo (vysl. ny-), nitrolátka, nitrosloučenina, nitrovýbušina, antilátky atd.). Ale pokládáme nicméně za správné, kde to lze, se jim vyhýbat.

D. Filip:

Jak vznikly místní názvy Jablonné – Gabel.

Prožil jsem mládí v Jablonném nad Orlicí. Je to malé město pod Suchým vrchem. Je přirozené, že mě otázka o původu jeho jména už jako studenta velmi zajímala. Národní obrození proniklo do našich hor velmi pozdě, vlastně teprve za našeho života, a národní cítění bylo proto tehdy velmi živé. Zájem o původ jména našeho městečka byl velmi silný, zejména proto, že se český a německý název místa — Jablonné - Gabel — dosti značně rozchází. Co je původnější, co je starší?

Tenkrát nikdo nepochyboval, že český název vznikl od slova *jabloň*, a měli jsme i vlastenecké mapy, které místo *Jablonné* tiskly *Jabloň*.

Kronikář Vacek otiskl už roku 1831 dvě zajímavé domněnky: *Jablonné* se v starší době psalo *Gablona* a německý název *Gabl*

je pouhá zkratka tohoto jména, bez koncovky *-ona*. Opravdu se tehdy nepsalo *Gabel* jako dnes, nýbrž *Gabl*.

Podle druhého výkladu stávala prý na místě, kde později vzniklo Jablonné, krčma a u ní stála jabloň, která se dělila ve dva mohutné kloníky do podoby vidlice (Gabel). Češi říkali, že se staví v krčmě „u jabloně", Němci „bei der Gabel". Tak prý vznikla obě tato jména.

Zcela podobný výklad jména svého města mají také Němci v Gablonz a. N. a tam mají docela v museu ještě kus kmene oné jabloně!

Je to výklad velmi hezký, ale velmi romantický. V Čechách máme čtyři Jablonce, dvě obce s názvem Jablonná a dvě s názvem Jablonné. A u všech je německý název Gablonz, Gablona nebo Gabl (také Gaabl, Gabel). Kdyby ten výklad byl správný, u každého toho místa by byla musela růst historická jabloň, která se dělila do vidlice!

Cítil jsem od mládí odpor k tomu výkladu. Měl jsem dojem, že základ je jiný. Nejstarší obecní pečetítko z roku 1358 má název *Gablona* a nejstarší naše listina z roku 1304 uvádí také tento tvar jména. Že se to snad nevyslovovalo měkce jako *Jablona,* tomu nasvědčuje zachovaný německý název *Gabel,* se skutečným *G* na počátku. Až do husitských válek se nevyskytuje žádný jiný podobný název místní než *Gablona*. Tento tvar se zachovává i dále po všechna století, ale vedle něho čím dál tím víc převládá nynější tvar, psaný tehdy ovšem důsledně s jediným *n*. Tedy *Gablone,* při psaní latinkou *Jabloné*.

Proč mě to tak zajímalo?

Měl jsem jakési tušení, že jméno *Gablona* souvisí nějak se zřízením strážním; má totiž toto město dodnes charakter místa strážního. Leží u jedné ze zemských bran, kterou vedla a dodnes vede cesta ze Slezska (přes Kladsko, které patřívalo k Čechám) na Moravu. Nad samým městem se zdvíhá výšina dodnes zvaná Strážnice a nižší Hylvát. Kus dále k jihu nad jablonským nádražím je výšina Vyšehrad. (Slovo Hylvát vzniklo snad z německého Hilfwarte = pomocná strážnice.) Kdo by šel z Jablonného proti toku Tiché Orlice k severu, najde tam výšinu, kterou téchomští Němci nazývají Wachtstange (= Strážnice), a obec Celné. Kdo půjde moravskou cestou k východu, přestoupí potok Bystrici pod Vartou. Byla tedy moje domněnka dosti opodstatněna.

Sháněl jsem doklady a nalézal jsem zajímavosti, které mě v mém mínění posilovaly. Tak jsem nalezl v právnické učebnici středověkého práva, že se poplatky tehdy nazývaly *gabela*.

Ve francouzském slovníku Laroussově jsem u hesla *Gablona* našel výklad, že ve čtrnáctém století bylo ve Francii celní zřízení, jehož jednotkami byly celnice zvané *gablony*. Proclívala se v nich hlavně sůl. A v poznámce se podotýká, že je slovo *gablona* ve francouzské řeči dosud živé. *Gableur* dosud znamená celního úředníka. Připomínám, že se také v našem obvodě v okolí Jablonného vyskytuje osobní jméno *Gábler*.

Laskavostí univ. profesora dr. Jiřího Horáka jsem zjistil, že jazykozpyt vykládá výraz *gablona* ze středověké latiny a že se toto slovo opravdu váže k pojmu celnice soli.

Hledal jsem ještě, kde jsou místa, jejichž jméno by mohlo být od slova *gablona* odvozeno. Našel jsem jich v zeměpisných atlasech asi čtyřicet, ale naučné slovníky jednotlivých zemí jich uvádějí mnohem víc. Tak Andréův atlas má pro Čechy čtyři Jablonce a dvě Jablonné. Ale, jak jsem uvedl, máme v Čechách osm míst podobných jmen. Pokud jsem mohl zjistit, vyskytují se tato jména v zemích českých, na Slovensku, v Srbsku, Bosně a býv. Polsku, ojediněle i v Německu. Ve Francii jsem nenašel žádné, ale právě tam je zřízení gablon prokázáno nejlépe. Jména asi byla nahrazena jinými.

Výklad jmen Jablonné-Gabel ze středověkého zřízení gablon se mi zdá velmi pravděpodobný. Vždyť téměř všechny Jablonce a Jabloné jsou na starých celních cestách při hranicích, ať už dnešních nebo bývalých. Konečné slovo v této otázce mají ovšem jazykozpytci, právníci a historikové.

Eugen Knap:

Poznámky k Příručnímu slovníku jazyka českého.

Další novotvar proti dosavadním předpisům Pravidel připouští PS. u podstatného jména *kněz.* V 5. pádě jednotného čísla Pravidla uvádějí napřed původní tvar *kněže* a teprve za ním novotvar podle vzoru „oráč“ *knězi;* PS. považuje tvar *kněže* už za zastaralý a činí tak novotvar *knězi* jediným tvarem vokativním náležitým v dnešním spisovném usu. V množném čísle uvádí PS. do spisovného jazyka ve 4. pádě novotvar *kněze* (podle vzoru „oráč“), poznamenávaje, že původní akusativ *kněží* je už zastaralý. V ostatních pádech zůstávají ovšem dřívější spisovné tvary *kněží, kněžím, kněžích, kněžími.* Je za-

jímavé, že se od tohoto podstatného jména jen zřídka vyskytují zdrobněliny, a to vždy jen významu peiorativního; jsou to archaická slova *kněžek* a *kněžík,* ale vůbec není v PS. zaznamenáno v obecném významu slovo *knížek,* známé jinak jako rozšířené příjmení. Anglické slovo s počeštěnou koncovkou *knickerbockery,* 2. pád *-ů,* „jezdecké kalhoty, pumpky", píše se pravopisem anglickým a také se po anglicku vyslovuje, „nykrbokry". U podstatného jména *kniha* je 2. pád množ. čísla k n ě h tvar archaický; nemá se ho tedy už místo tvaru *knih* užívati, ani ve složeninách k n ě h k u p e c, k n ě h k u - p e c k ý atd. Podstatné jméno hromadné *knihkupectvo* (archaicky k n ě h k u p e c t v o) je výraz zastaralý. Slovo *knihosklad* označuje PS. za řídké. Zastaralá jsou slova *knihtlačitel* (místo knihtiskař), *knihvazač* (místo knihař) a jejich odvozeniny, dále též slovo *knihvedení* místo *vedení knih,* účetnictví. Řídké je dnes slovo *knihvedoucí* místo běžného výrazu *účetní.* Vedle obvyklého znění *knihtisk* se jen zřídka vyskytuje tvar *knihotisk.* Sloveso *knihovati,* „zapisovati do knihy, vkládati, vtělovati do knih", napodobeninu výrazu nečeského, zaznamenává PS. bez poznámky. Podstatné jméno *kniha* a všechny jeho odvozeniny mají vesměs *i* krátké. *Kníha* (s dlouhým *í*) je dialektické označení ptáka čejky; vyskytuje se také dialektický tvar *kníhora* s týmž významem; zvuk vydávaný čejkou se však nazývá *knihot* (s krátkým *i*) nebo *kněhot.* Dvojí kvantitu může míti i sloveso *kníkati* vedle *knikati,* „kňourati", jakož i *kníkal* vedle *knikal* (slova řídká), *kníkavý* vedle *knikavý, kníkavě* vedle *knikavě;* dokonavé sloveso *kniknouti* a podstatné jméno *knikot* však mají v PS. jen tvar s krátkým *i.* Dialektické sloveso *knísati,* znamenající „kolébati, houpati, kývati", má přítomný čas podle vzoru V. třídy „mazati", *knísu, kníšeš . . . knísou.* Podstatné jméno *kníže,* 2. pád *knížete,* v dnešním významu „náčelník kmene, panovník" nebo „šlechtic vyššího stupně", mohlo býti dosud podle Pravidel buď rodu mužského, buď středního; PS. už poznamenává, že je rod střední u něho archaismus. Jeho zdrobnělinu, kterou Pravidla přikazovala psáti a čísti s krátkým *i,* knižátko, píše však PS. naopak s dlouhým *í, knížátko.* Slova odvozená z kmene *knížet-* příponami *-ský, -sky, -ství* a *-stvo* dovoluje psáti PS. dvojím způsobem, etymologicky i foneticky: *knížetský* i *knížecký* (vedle *knížecí,* které je utvořeno příponou -jь-), *knížetsky* i *knížecky, knížetství* i *knížectví,* i řídké *knížetstvo* vedle *knížectvo.**) K dvo-

*) Za obvyklejší však pokládá PS. tvary s *-ts-*: knížetský, knížetství atd.

jici přídavných jmen *knižní* a *knižný* poznamenává PS., že tvar *knižný* je už zastaralý; Pravidla českého pravopisu v svém abecedním seznamu uvádějí jen slovo *knižný*. *Knockout,* „rozhodná rána v boxu", píše se i vyslovuje po anglicku (vyslov „nokaut"); rovněž tak tomu je se slovesem *knockoutovati* (vyslovuje se „nokautovati"). Slovesa *kničeti,* „vydávati ostře pronikavý naříkavý hlas, kvičeti", a *kňučeti,* „kňourati, naříkati, kvičeti", časují se podle vzoru III. třídy „trpěti", mají tedy v 3. osobě množného čísla přít. času tvary *kničí, kňučí*. Z ruštiny přejaté slovo *knuta* (2. p. *-y*), znamenající „bič, karabáč", má podle PS. také tvar rodu mužského *knut,* 2. pád *knutu*. Pravidla uvádějí vedle sebe bez rozdílu dvojí zdrobnělinu podstatného jména *knot, knůtek* i *knotek;* PS. poznamenává, že je tvar *knotek* řidší, ale v přeneseném významu „drobná, slabá osůbka" že se užívá právě zase jen jeho. *Koagulátor,* odborný chemický termín znamenající „činidlo srážející roztok v chumáčky", píše se s dlouhým *á*. Latinská předpona *co-,* znamenající „spolu, dohromady", píše se už vesměs českým pravopisem, tedy s písmenem *k*. Ze souznačných sloves *koalovati* a *koalisovati,* „v koalici spojiti, spolčiti", užívá se tvaru delšího jen málo. Podstatné jméno rodu mužského *koblih,* 2. pád *-u,* je tvar dialektický; běžný ve spisovném jazyce je jen tvar rodu ženského *kobliha,* 2. p. *-y*. Koňský trus se jmenuje *kobylinec,* 2. pád *-nce;* slova *kobylanec, kobylenec* jsou dialektická. Hybridní slovo s domácím kmenem a s cizí koncovkou *kocourkoviáda,* „kocourkovský kousek neb vypravování o takových kouscích", píše PS. s dlouhým *á*. Jméno známých jihoslovanských podomních obchodníků u nás píše PS. dvojím způsobem, *kočebr* i *kočébr;* odvozeniny *kočebrák, kočebrácký, kočebrovati* však mají *e* jen krátké. Podstatné jméno *kočí,* skloňující se podle vzoru adjektivního „pěší", má v 1. pádě množného čísla vedle tvaru *kočí* i tvar *kočové* podle vzoru „oráč", v 2. pádě vedle tvaru *kočích* i *kočí* (podle vzoru „Jiří"). Archaické přídavné jméno *kočí* (ve spojení se slovem *vůz*) píše se i *kotčí vůz* (= kočár). Lidový výraz s významem „řídíti koňské spřežení" má podobu *kočírovati* i *kučírovati*. Klíč k řešení tajné řeči nebo k převádění obyčejné řeči v tajnou se jmenuje cizím, ovšem zdomácnělým slovem *code* nebo českým pravopisem *kod* (vyslovuje se „kód"). Přídavné jméno se však píše jen *kodový*. Dvojím způsobem se píše i hudební výraz *koda* vedle *coda*. Sloveso vyjadřující třaslavé, drkotavé pohybování *kodrcati* má v témž významu i tvar zvratný *kodrcati se* a také řídký tvar *kotrcati se*. Myslivecký výraz vyjadřující nadskakování tetřívka

při druhé fázi toku jest *kodrcovati, kodercovati* i *kodrcati.* Přídavné jméno cizího původu s výrazem „současně trvající“ zní *koexistenční* (je odvozeno od podstatného jména *koexistence)* nebo *koexistentní* (od latinského participia praesentis). Cizí slovo *kohese,* „přilnavost molekul k sobě navzájem“, se vyslovuje s dlouhým *é* (tedy „kohéze“), stejně i přídavné jméno *kohesní*; výslovnost není udána u slov utvořených z téhož kořene *koherence,* „souvislost, spojitost“, *koherentní,* „souvislý“, *koherer,* „radiotelegrafický přístroj k zachycování elektromagnetických vln“, ale stejný původ předpokládá i zde patrně výslovnost dlouhého *é.* Výslovnost dlouhého *ó* v právnickém termínu *kogentní,* „nařizující, velící“, rovněž není udána, také ne u slov *kognice,* „přezkoumání rozhodnutí“, *kogniční.* Zato právní termíny *kognát,* „pokrevní příbuzný“, *kognátka, kognátský, kognátstvo* se píší pravopisem českým, s dlouhým *á.* Známý veliký diamant *Kohinoor* se píše s velkým začátečním písmenem a čte se po anglicku, „kohinúr“; tak se čte i název tužky značky Kohinoor, *kohinoorka* (-ú-). Sloveso *kochati,* „radostí, rozkoší naplňovati“, a *kochati se,* „potěšení, rozkoš nalézati“, mají trojí vazbu: *na něčem, v něčem,* i *něčím.* Jazyk, který se vyvinul ve starém Řecku na základě nářečí attického jako společný jazyk všech Řeků a který přeneseně znamená vůbec jazyk podobně vyrovnávající nářeční rozdíly, nazývá se řeckým slovem *koine;* toto podstatné jméno se vyslovuje podle řečtiny s dlouhým *é,* je rodu ženského a je v češtině nesklonné. *Koje,* 2. pád *-e,* podst. jméno rodu ženského (= přístěnkové lůžko na lodi, malá komora, oddělení výstavní síně), vyslovuje se s dlouhým *ó.* Přídavné jméno k zeměpisnému názvu *Kos,* jménu to ostrova Kou v moři Egejském, zní *kojský* nebo řidčeji *koický,* na př. *kojská* roucha, *koický* purpur. Podstatné jméno *koks,* 2. pád *koksu,* přejaté z anglického výrazu množného čísla „cokes“, a jeho odvozeniny *koksový, koksovitý, koksovati, koksovací, koksovatelný, koksovna, koksárna, koksárenský, koksárenství* mají i řidší druhý tvar z jednotného čísla toho anglického slova, „coke“, *kok,* 2. pád *koku, kokový, kokovitý, kokovati, kokovací, kokovatelný, kokovna, kokárna, kokárenský, kokárenství.* Skupina cizopasných prvoků výtrusníků Coccidia se v češtině jmenuje v odborném jazyce *kokcidie* (vyslov *kokcidyje*), 2. pád *kokcidií* (toto podst. jméno je rodu ženského), nebo tu a tam *kokcidium,* 2. pád *-ia* (rodu středního a čísla jednotného). Bakterie kulovitého tvaru se nazývá *kokus* nebo *kokkus* a má množné číslo *koky* nebo *kokky;* příslušné přídavné jméno se také píše *kokovitý* nebo *kokko-*

vitý. Slovo *kokila,* „pták z čeledi kukaček vlastních“ nebo „litinová forma na odlévání tekutých kovů“, píše se jen s měkkým *i*; rovněž přídavné jméno *kokilový*. Citoslovce naznačující kdákání slepice má podle PS. tyto tvary: *kokodák, kokoko(ko)dák, kokokdák, kokokodát*; vedle nich jsou ovšem možné i tvary jiné. Příslušný slovesný tvar vedle *kdákati* zní i *kokodáčeti* (3. osoba množného čísla přítomného času *kokodáčí)* nebo *kokodáčiti* (má stejnou 3. osobu množ. čísla přít. času), řidčeji i *kokodati* nebo *kodkodákati,* dialekticky i *kokoráčeti, kokoráčiti* (doklady jsou uvedeny z J. Š. Baara). Citoslovce napodobící hlas kohoutí zní vedle tvarů dříve už uvedených, *kikirihi, kikiriki* i *kokokoko* (u Herbena), dialekticky i *kokyryhý;* hlas bažantího kohoutka napodobí citoslovce *kokorokó*. Hlas vydávaný kohoutem se jmenuje *kokot*, 2. pád *-u,* někdy i *kokrh;* odtud pochází dialektický název kohouta *kokeš,* 2. pád *kokše* i *kokeše*. Kokosová palma se nazývá zpravidla *kokosovník,* jen řídký je tvar *kokosník*. Někdejší vysoký ženský účes, pak i ženský čepec nebo klobouk *kokrhel* skloňuje se zpravidla podle vzoru „meč“, 2. pád *kokrhele,* řidčeji podle „hrad“, 2. pád *kokrhelu;* zdrobnělé podstatné jméno má tvary *kokrhýlek* i *kokrhelek*. Slova původu latinského *kolace* (z „collatio“), „srovnání opisu s originálem“, a příslušné sloveso *kolacionovati* se píší po česku; rovněž slova *kolaps,* 2. pád *-u,* „náhlé ochabnutí nebo ochrnutí ústrojí pro život důležitého“, *kolár, kolárek,* „kněžský límec s náprsenkou“, *kolaterála* (= postranní kratší větev odbočující od neuritu gangliové buňky), *kolaterální, kolaterálně,* zastaralé *kolátor,* „patron udílející církevní obročí“, *kolátorka, kolátorství* (= patronát), *kolatura* (vyslovuje se s dlouhým *á*), „farní obvod“, *kolaturní, kolaturník, kolaturnice* (= příslušník, příslušnice kolatury). Tvary *kolátora, kolátorní, kolátorník, kolátornice* jsou jen lidové. S jedním *l* se píší také slova *kolaudace* (z latinského slova „collaudatio“), *kolaudační, kolaudátor, kolaudovati*. Českým pravopisem se píše i slovo žen. rodu *koláž,* 2. pád *-e* (odborný lékárnický termín znamenající „cezení“), i slovo stejného znění a rodu, vzniklé z francouzského slova „collage“, *koláž,* 2. pád *-e,* znamenající v dadaismu a surrealismu umělecký útvar vzniklý slepením ústřižků ze starých rytin a reprodukcí. Slovo *kolařík,* uváděné v Pravidlech, PS. nezaznamenává.

Pravidla českého pravopisu připouštěla do spisovného jazyka jen tvary *kolébati, kolébka;* PS. má tvary obojí, *kolébati* i *kolíbati, kolébávati* i *kolíbávati, kolébavý* i *kolíbavý, kolébavě* i *kolíbavě, kolébací* i *kolíbací, kolébka* i *kolíbka* (zdrobněliny

kolíbečka, kolíbička, jen zřídka *kolébečka, kolébkárna* i *kolíbkárna, kolébkový, kolébkovitý* i *kolíbkový, kolíbkovitý, kolébadlo* i *kolíbadlo,* „dřevěný oblouk na spodu kolébky“ (*é* zůstává v tomto slově nezkráceno!), *kolébačka* i *kolíbačka,* „chůva najatá ke kolébání i kuchyňský přístroj na sekání masa, zřídka i ukolébavka“. Dialektické slovo *kolebač,* „visutá kolébka“, má i druhý tvar s nezkráceným *e* před příponou *-č, kolébač;* tvar s *í* se nevyskytuje. Sloveso *kolébati* má přítomný čas *kolébám* podle vzoru „dělati“, v tvaru *kolíbati* má vedle *kolíbám* i řidší tvar *kolíbu* podle „mazati“.

U hesla *kolej,* 2. pád *koleje,* podstatného jména rodu ženského s významem „stopa kola, kolejnice“, připomíná PS., že může býti i rodu mužského, ale že to je už archaický způsob skloňování. Z železniční terminologie se dostalo do PS. bez poznámky podstatné jméno *kolejivo,* 2. pád *-a,* s významem „skupina ocelových součástí železničního svršku“; o něm nedávno Naše řeč vykládala (roč. XXIII, str. 192), že je utvořeno nesprávně. Přídavné jméno dvojího typu, *kolejní* i *kolejný,* zaznamenává PS. v obojím významu, i jako odvozeninu domácího jména *kolej,* utvořeného z podstat. jména *kolo,* i u jména téhož znění, přejatého z latiny (collegium); typ *kolejný* je však doložen jen ze spisovatelů starších a archaisujících. Ojediněle se vyskytuje příd. jméno *kolejský,* ale jen k podst. jménu s významem „collegium“.

Vladimír Šmilauer:

Výklady slov.

(NŘ. XXIII, 1939, 274 n.)

Čeřiti.

1. *Význam.* Podle Příručního slovníku znamená *čeřiti* „působiti vlnivé chvění, mírně vířiti, čechrati“. V obrovské většině dokladů je řeč o čeření hladiny vodní (hlavně větrem), potom i „hladiny“ obilného pole, vlasů, peří, plamene atp.; přeneseně se toho slovesa užívá také o dějích duševních: „Jaro čeřilo duše“ (Merhaut). Zvratné *čeřiti se* znamená „vlniti se, chvíti se“. — Jako druhý význam se uvádí „zbavovati tekutiny kalících součástek“ (v názvosloví chemickém a kuchyňském, hlavně starším; na př. „dáš-li vodu hned po vyčeření do lahví“ 1833 Rozličnosti); PS. správně podotýká, že je to tvar nesprávný; jeť odvozen od „čirý“ (čistý - čistiti, čirý - čeřiti) mylnou ana-

logií podle víra - věřiti, díl - děliti. Protože však v „čirý“ je *i* původní, ne z *ě*, může býti jediné *„čiřiti“*. — Mimo to zaznamenal Jungmann jako lidové slovo od Orlíka „čeřiti se“ ve významu „stmívati se“; je to zcela zjevně obměna slova „šeřiti se“ s přechodem *š* v *č*, který známe z případů *šamrha* > *čamrda, šuba* > *čuba* (oděv). Tato dvě souzvučná (homonymní) slova jsou tedy svým původem jasná, a můžeme se omeziti jen na *čeřiti* = vlniti.

2. *Odvozeniny.* Od slovesa „čeřiti se“ jsou v odborné terminologii, zvláště starší, rozličné odvozeniny; v Preslově botanickém názvosloví máme „čeřitý list“ (kadeřavý), v zoologickém „čeřitá srst“ a „čeřice“ jako překlad latinského názvu Undaria. Ve fysikálním názvosloví Amerlingově se vyskytuje „čeřivý pohyb“, „čeřina podélná, příční“ pro to, co se v nové fysice jmenuje „vlnitý, vlnění“ atp.

3. *Jak se vyskytuje.* Sloveso „čeřiti“ je až novočeské. První doklad je z Ant. J. Puchmajera k r. 1802: „(potok) se čeře a pěně“ (Nové básně IV, 57). Následují doklady z r. 1817 (u Ant. Marka v překladu Schillerova Potápěče: „vlna se čeří“) a z r. 1819 (u V. Hanky v překladu z Gessnera: „potok se čeře“), z r. 1820 (u V. Kl. Klicpery: „vystřelená a bujně se čeřící vážnost“) atd. Je to slovo čistě literární; v lidové řeči se nevyskytuje.

4. *Dosavadní výklady:* a) J. Jungmann v Slovníku zařaďuje sloveso „čeřiti“ ke kořeni „čře“ (čr-). Ale už pouhý pohled na rozličná slova, která se z tohoto základu vyvozují (cancour, cár, cer; čára, čerpati, čert, červ, červený, čeřen, čirý, čmýrati, črtati; krev; síra, sráti, srp, střed, střenka, střep, střevo; širý; záře atp.), nás osvobozuje od povinnosti zabývati se tímto výkladem. b) J. Holub v „Stručném slovníku etymologickém“ spojuje naše sloveso se jménem „čára“; ale není jasné, jak spojiti obě tato slova po stránce významové. c) Protože je to slovo Puchmajerovo, lze mysliti též na přejetí z ruštiny nebo z polštiny; nenacházíme však v těchto jazycích žádného slova, které bychom mohli pokládati za pramen, a Jungmann, který většinou takový původ připomíná, se o něm nezmiňuje.

5. *Nový výklad.* a) Zbývá tedy domněnka, že slovo *čeřiti* vzniklo úpravou slova staršího. Tímto starším slovesem je *čečeřiti,* jež se sice nevyskytuje v staré češtině (jak ji zachycuje Slovník Gebaurův), ale je již Jungmannem jasně doloženo jako slovo lidové. Říká se o něm totiž: *čečeřiti,* ježiti, čechrati, pěniti, krabatiti; o člověku *čečeřiti se,* stavěti se proti komu, kohoutiti se, usus u Krkonoš a Berouna. I jiné doklady svědčí,

že je to slovo lidové. V Sušilových Moravských národních písních 693 stojí: Ó vyjdi, má panenko, ze dveří, jak se ta lipka čečeří; z jižních Čech je pak zaznamenáno odvozené jméno „čečeraták", člověk čečeratý, kadeřavý, a „čečerák" (u Loučimě na Domažlicku"), chlupatý báč, t. j. bramborový svítek (cmunda atd.).

V spisovné řeči se sloveso „čečeřiti" objevuje jen ojediněle. Má je J. Vlček Vlčkovský ve výkladu k svému převodu Homérovy Iliady (430b, 38): krabiti ústa, krabatiti, čečeřiti, stulovati, svírati jako k pláči; a Š. Hněvkovský v Doktoru Faustovi (109, 18): v sklenici se čečeří (víno).[1])

b) Změně, kterou při této úpravě prošlo slovo „čečeřiti", říkáme v jazykovědě haplologie. Následují-li totiž po sobě dvě slabiky stejné nebo aspoň značně si podobné, zaniká někdy jedna z nich. Tak vykládáme vznik tvaru *níčko* z *nyníčko, Jenofa* z *Jenofefa, promovat* z *promovovat (promov*-ere + česká přípona *-ovati)*. Je možné, že Puchmajer obměnil původní slovo jenom proto, aby se vyvaroval nelibozvuku, který by na daném místě vznikl (s e č e č e ř e a p ě n ě): v obrozenské češtině, kdy se autor učil od autora, máme dost dokladů, že pronikaly a vžívaly se i ojedinělé takové odchylky, ba i omyly.

c) K „čečeřiti" máme i příslušné podstatné jméno *čečery,* rozcuchané vlasy (ze Šumavy; u Kotta X, 567). Vedle „čečera" máme hláskovou obměnu *kokora* s podobným významem (kadeř, pramen vlasů). Srbocharvátské *kokorav* pak znamená „kadeřavý". K základu „kokora" patří v slovanských jazycích mnoho jmen rozličných rostlin, na nichž pojmenovávající lid viděl něco chlupatého, ježatého, zkadeřeného, rozcuchaného, na př. název pro dymnivku (Corydalis): ukrajinsky „kokirýčky"; zemědým (Fumaria): polsky „kokorycz"; podražec (Aristolochia): rusky „kokórnik", polsky „kokornak"; kozí pysk (Aethusa): rusky „kokóryš", srbocharvátsky „kokoruša"; brambořík (Cyclamen): slovinsky „kokorček"; a konečně pro náš „kokořík" (Polygonatum), hornolužicky „kokorička". České slovo *kokořík* (také kokořič) je staré a je hojně doloženo v středověkých slovnících (zdali znamenalo vždy Polygonatum, lze při kolísavosti názvosloví těžko říci; v slovnících se jeho význam udává latinským

---

1) Slovesa *čeřiti* užívají oba tito autoři, patrně pod vlivem výkladu Jungmannova, ve významu „čerpati": Vlčkovský „čeř pak samoteče" (141, 21; samoteč je samotok); Hněvkovský „(urna) pamětníkům čeří slze žel"; Erv. Špindler 1866 užil slovesa „čeřiti" ve významu „prolévati": lásky blahem slzu čeříš. (Všechny tyto doklady jsou ze sbírek Slovníku jaz. českého.)

názvem Pollicaria nebo Altonium). Poměr mezi „čečera“ a „kokora“ vyložíme t. zv. střídáním samohlásek (*e* a *o* jako ve „vedu - vodím“, „pletu - plot“) a změnou *k* v *č* před *e*. Obě ta slova jsou utvořena zdvojením (jako na př. také slovo „kapraď“, o němž jsme mluvili v NŘ. XXIII, 276). V. Machek v LF. 55, 1924, 125 vychází z pův. *krokora* (v círk. slovanštině máme totiž příd. jméno *krokorjov'*, kadeřavý); *r* se disimilovalo (zmizelo vlivem druhého *r* v témž slově). Za hranicemi slovanštiny nacházíme příbuzenstvo v lotyštině; v ní jsou slova *cecers*, kudrnáček, *cekulis*, cop, třapec.

*

Poznámka k str. 277 a 282 loňského (XXIII.) ročníku NŘ. Prof. dr. Fr. Slavík poznamenává k str. 277, že slovo „rudaca“ je třeba vyložiti jako „rudača“, ruda; k str. 282 pak připojuje doklad Ľubietová - Libetbánya, Libethen.

POSUDKY A ZPRÁVY.

Ivan Olbracht: Biblické příběhy. Starý zákon[1]) pro mládež. 184 stran. — *Jaroslav Durych:* Z růže kvítek vykvet nám. Příběhy novozákonní pro mládež. 203 strany. — Obě tyto knihy, ilustrované Gustavem Dorém, vyšly r. 1939 jako 1. a 2. svazek nové melantrišské knihovny Pokladnice královské, jež má obsahovati „základní díla světového písemnictví pro mládež“, a jsou vázané po 50 K.

---

1) Akademický Příruční slovník jazyka českého píše Starý *Zákon* (a ovšem i Nový *Zákon*).

Redakce poznamenává:

Autor Biblických příběhů vyslovil přání, aby Naše řeč posoudila jeho dílo co nejpřísněji po stránce jazykové. Proto rádi otiskujeme tuto podrobnou zprávu p. Doležalovu. Jeť i z ní jasně vidět jazykové mistrovství Olbrachtovo a péči o čistotu a správnost jazyka; ani nejpřísnější posuzovatel by asi nenašel už nic nad to, co je obsaženo v Doležalových připomínkách. K odstavcům o interpunkci dodáváme, že chyby v čárkách byly patrně způsobeny nějakou příčinou technického rázu; nebývají totiž jinak u Olbrachta domovem. — Autor našeho referátu věnoval pozornost jen negativní stránce Olbrachtova jazyka, kdežto jeho přednosti a hlavně slohový ráz Biblických příběhů pominul mlčením. Připojme proto aspoň, že se i v slohové úpravě biblických textů ukázal Olbracht skutečným básníkem. Přiblížil dnešnímu čtenáři tento jazyk jistě už antikvovaný tak šetrně a nenápadně, že se zdá, jako by to byl sice jazyk kralický, a přece jen jazyk dnešní. Velký vkus se jeví i v hospodárném užívání archaismů; autor jimi jen tu a tam jemně přibarvuje svůj text (na př. do zeměplazu 21, vyloupili mu oči 108 a p.). Olbracht tu vytvořil nezvykle svérázný, prostý a jadrný sloh, který je právě svou zvláštností milý a poutavý.

Drobnější naše mládež, děti mladší než čtrnáctileté, málo poznává vynikající naše spisovatele; to proto, že jí nejsou jejich díla zpravidla obsahem přístupná, že se naši přední básníci a prosaikové jen zřídka odhodlávají, aby psali i dětem. Mohlo se proto mluviti o události v naší literatuře pro mládež, když se na samém sklonku minulého roku objevily na knihkupeckém trhu dvě velké a skvěle vypravené publikace ode dvou našich předních spisovatelů: od Ivana Olbrachta, jednoho z nejlepších žijících prosaiků, a od Jaroslava Durycha, znamenitého básníka, autora krásných Panenek.

Nadepsanými knihami, o nichž chceme podati zprávu, poznají i naše děti tyto dva význačné spisovatele. Ovšem bude to poznání jen povrchní: látka, již sobě oba autoři zvolili, „biblické příběhy" Starého i Nového zákona, nedovoluje, aby spisovatel byl zcela původní, svůj. Najisto v přímých řečech nutno se držeti původního znění — a oba autoři se ho také drží, místy doslovně, místy jen nepatrně je obměňujíce. Ale ani ostatní text nedopouští větší volnosti, má-li to být látkou i formou Písmo, bible, ne plod fantasie a stylistického umění autorova, a tak závislost na předloze je tu více, tu méně patrná; patrnější je — a to je přirozené — u Olbrachta než u Durycha, neboť tomuto dávala látka větší volnost.

Nechceme se však zabývati těmito věcmi; spokojíme se tu tím, že si blíže všimneme jen zevního jazykového roucha, do něhož oba autoři své vyprávění biblických příběhů oděli.

O Ivanu Olbrachtovi je známo, že píše krásným, čistým jazykem; stačí přečísti si na př. jeho Nikolu Šuhaje, jehož jazyk (jak napsala NŘ. už XVII, 219) je dokonale čistý. A vskutku: pročítaje Biblické příběhy, nezavadí tu ani aristarch o nesprávnou *vazbu.* Na str. 14 by snad ve spojení „nevydá ti (země) už plody" viděl raději genitiv záporový (nevydá plodů), vazbu s 1. pádem ve větě „Tak se staneme slavní" (25) by nahradil doplňkovým instrumentálem (slavnými) — ale to nejsou výtky, nýbrž jen přání. Archaistické spojování komparativu s 2. pádem typu „starší dvaceti let" (82) nelze v této knize vytýkati.

Také *lexikální stránce* práce Olbrachtovy třeba vzdáti stejnou chválu. Poznamenáváme jen, že se tu často klade příslovce *tu* n. *zde* místo vhodnějšího *tam.* Uvedeme jen několik málo příkladů za mnohé: Když došli nahoru, vystavěl tu (m. tam) Abraham z kamení oltář 35. Děvče vidělo, jak v průvodu svých dívek jde k řece faraonova dcera, aby se tu (m. tam, t. j. v řece) vykoupala 65. (Mojžíš se odebral na Sinai.) Čtyřicet

dní zde (m. tam, t. j. na hoře S.) rozmlouval Mojžíš s Bohem 78. (Izraelští žijí na pouštích.) ... a vody tu (m. tam) bylo málo 80. (Mojžíš odešel do svatostánku,) aby se tu (m. tam) modlil 82. Jozue rozkázal, aby se vojsko hnulo k Jordánu a zde (m. tam) se položili táborem 89. Kněží vešli doprostřed řečiště, a stojíce zde (= tam) na suchu atd., ib. Jednou se vypravil Samson do Gázy a vešel do domu, aby tu (= tam) přespal 106. Když kráčely (Judith se služebnicí) k městské bráně, uviděly zde (= tam) čekajícího Oziáše 146.

Tu a tam nesouhlasíme se způsobem, jak jsou *spojovány věty.* Na př.: Zjevil se mu (Kainovi) Bůh Hospodin, který se ho otázal atd. 14; místo podřadného spojení vztažného mělo být spojení souřadné slučovací: ... a otázal se ho. Podobně: Pak běžel (Abram) ke stádu, vybral dobré tele a dal služebníkovi, který je rychle připravil 26. Správně: ... tele, dal (je) služebníkovi a ten je rychle připravil. Nebo: Z potoka vycházelo sedm krav tlustých a pěkných, které se pásly na dobré louce 53. Správně: ... a pásly se na dobré louce. Někde byly vedlejší věty nezvykle odděleny od svých vět řídících, na př.: Ale Noé našel milost před Hospodinem. Poněvadž byl mužem spravedlivým, dokonalým a chodil ustavičně s Bohem 18. Vody s povrchu země odcházely, tři měsíce se navracejíce do svých koryt, až se ukázaly vrcholky hor. Takže koráb stanul na hoře Araratu 21. — Ve větě „Nikdo nekřičel a nebyl slyšet hlas z úst žádného“ 90 byla by správnější vazba neosobní:..... a nebylo slyšeti hlas ...

Pořádek slov je u Olbrachta správný, jen zvratné zájmeno *se* stojí někdy na místě méně vhodném, na př.: Lot vcházel do městské brány, ale jeho žena, která šla za ním, nedbajíc andělovy výstrahy, se ze zvědavosti obrátila 31, spr. ... ze zvědavosti se obrátila. (Zájmeno *se* nestává hned po pause.)

To by tak byly všecky poznámky, které se týkají skladby a slovníku. Také prohřešků proti správným *tvarům* je v obsáhlé knize Olbrachtově jen několik. Užívá se tu na př. v předložkovém akusativu zastaralého tvaru *zemi* m. zem (sestoupila na zemi 9; uvedu potopu vod na zemi 18; na zemi přišla zátopa 21; složil svůj pytel na zemi 61; popatři na zemi 84; rosa padá na zemi 133; padla před ním na zemi 149; Židé se rozpomínali na svou zemi 161); jinde se vyskytují tvary obvyklé: padli na zem 61, hoď ji na zem! 69, mrštil jimi (deskami) na zem 79, podali před Amanem na zem 171. Subst. *loket* ve významu ‚stará délková míra‘ má gen. pl. *loket,* ne l o k t ů (18, 21, 110, 140), ale i tu se objeví také správný tvar: padesáti

loket 173 (hned poté však 175 opět padesát loktů); akus. pl. je *lokte* (81 dva lokty). Jména *noha* a *ruka* (= údy lidské) mají tu místo běžnějších dvojných tvarů *rukou, nohou* množ. tvary *rukách* (v jeho rukách 49, v jejích rukách 50, v rukách faraonových 54, abych jej nesl na rukách 81), *nohách* (obuv na nohách 72, hledali spásu v nohách 152). Vedle správného tvaru *správce* se vyskytuje i nesprávný 1. pád s p r á v e c (správce tak učinil 59, 60; řekl správec 61). Podst. jméno *tvář* má sice dnes gen. *tváře,* ale v ustáleném spojení *v potu tváři* by snad bylo dobře, zvláště ve vypravování biblickém, zachovávati starý genitiv *tváři* (13, 14 v potu tváře). Místo 2. pádu (v domě) nevěsty 102 mělo být příd. jméno přivlastňovací (v domě nevěstině). Několikrát jsme čtli méně obvyklý tvar *tví* (synové tví 18, tví synové 22, tví bratři 48, tví služebníci 129), ale jinde zase běžnější tvar (synové) tvoji 62. Z nesprávných tvarů slovesných uvádíme: Gedeon vystavil jiný oltář (m. vystavěl n. postavil) 92 (pod. 136 Šalamoun si vystavil palác, ib. Mojžíš vystavil Hospodinovi stánek). M. tvarů s e j m u v š e (134) a s e j m u l (171) jsou správnější tvary *sňavše* a *sňal* (150 správně: Sňala se sloupů oponu).

Značnou volnost zachovává Olbracht ve vokalisaci předložek. Píše na př. (na téže str. 13) z které i ze které, v kterém (84) i ve kterém (55), v svém (49, 97, 124, 151) i ve svém (29, 55, 133, 149, 150, 161, 164), k svým (30, 70) i ke svým (49, 55, 93, 113, 120), k stádu (39) i ke stádu (26), v stanech (25, 26) i ve stanech (18, 36, 81), k svému (61, 62, 98, 144, 145) i ke svému (129), k studnici (49) i ke studnici (43). Zbytečně se vokalisuje předložka ve výraze ke břehu (155), zato nebyla, ale měla být vokalisována ve výrazech v spánku (10), před vším (82). Ve větě Krev tvého bratra volá ke mně se země 14 měla být m. předložky *se* předl. *ze*, poněvadž země Abelovu krev vpila (jak se dále praví), a krev byla tedy v zemi, ne na zemi.

Konečně máme několik poznámek k Olbrachtovu pravopisu. Tu a tam je odchylná kvantita (nepřátelé je st*í*hali 123, spr. stíhali, př*í*jmi dar 47, spr. přijmi); nesprávné velké písmeno (k zemi Egyptské 43, jinde [na př. 62] v zemi egyptské; do Asyrského ležení 152; k stavbě domu Božího 179); zbytečně je zdvojeno písmeno (ranné obilí 71); chyba mající pramen ve spodobování souhlásek (věci, které se sběhly [= udály] v bitvě 127, spr. zběhly); nesprávné psaní příslovečných spřežek a podob. výrazů jiných (na blízku 31, spr. nablízku 66, z daleka 48, spr. zdaleka 32, s hůry 43, jakoby [pučela] 53, před tím 74, pokaždé 107) a j. v. (půldruhého 89, před půlčtvrtým rokem

145, stodvacet 145—156 sto dvacet); píše se vzpupný 129 m. spr. zpupný. Sem bychom přiřadili ještě odchylné psaní některých cizích slov (proti Pravidlům nebo PS.): Betlém 48, 110 — spr. Betlem; Kanán 81 — PS. II Kanaan; Lévi 65, spr. Levi; lybijská 140, spr. libyjská; manna 78, spr. mana; Metuzalém 18 — PS. II Methusalem; mezopotamská 140 — PS. I, 40, 63 Mesopotamie; Noé 18 m. Noe. Nedůsledně se píše 84 Nábo — 85 Nébo, 55 Safenat Paneach — 59 Safenat Paneat, 21 Sem — 26 Sém.

Na konec připojujeme několik slov o rozdělovacích znaménkách. Dobré čtení je interpunkce, napsal před třicíti lety Fr. Vymazal; v knize pro mládež by se pak mělo zvláště pozorně hledět k přesnému psaní rozdělovacích znamének, hlavně čárek. A tu zůstalo v Olbrachtově knize dost nepřesností; je tu hojně čárek zbytečných, ale ještě více čárek schází. Uvedeme u každého druhu chyby několik příkladů.

Především nebývá čárkou náležitě oddělena vedlejší věta od následující věty hlavní: Litoval, že stvořil člověka(,) a v srdci měl bolest 18. Uvěřil lid, že jest Hospodin větší nad ostatní bohy(,) a uvěřil Mojžíšovi 74. Slyšeli jsme, jak vysušil vody Rudého moře(,) a je nám známo 86. Viděl, že se vojska obou stran řadí k bitvě(,) a slyšel jejich válečný pokřik 113. Žádej, zač chceš(,) a dám tobě 136. Nechť se rozkáže, aby jej potřeli(,) a já za to dám atd. 171. Ráno, když vstali muži města(,) uviděli posekaný háj 92. Spustil je (vítr křepelky) na stany tak široce a dlouze, co by mohl dojíti na den cesty(,) a bylo jich všude atd. 81. A učil (tisk. omyl; má býti učinil) Mojžíš tak, jak mu rozkázal Bůh(,) a vzav Jozue, . . . 84. A připadneme na něho(,) jak rosa padá na zemi(,) a ze všech mužů . . . nezůstane ani jediný 133. (Učinil Bůh dvě světla,) druhé menší, aby drželo správu nad nocí(,) a nazval je měsícem 9. Modlete se k Hospodinovi, ať odejme žáby(,) a propustím ten lid 71. Modlete se, ať přestane krupobití(,) a já vás propustím ib. Noé otevřel okno, které svrchu lodi udělal(,) a vypustil krkavce 22. (Daruji ti) zemi kananejskou, v níž přebýváš pohostinu(,) a učiním úmluvu 32. Byl s námi hebrejský mládenec, který nám sny vyložil(,) a stalo se tak 54. Poslal deset oslů, kteří vezli nejlepší věci egyptské(,) a deset oslic 62. Shlédli jsme zemi, která oplývá mlékem a medem(,) a toto jest její ovoce 82. Uzřel ženu, která se mu velmi zalíbila(,) a chtěl ji míti za manželku 127. Abych mu oznámila tajné věci, jak by mohl opanovati město(,) aniž by padl jediný muž 149. Rozeslal M. listy po poslích, kteří jezdí-

vají na koních rychlých a na mezcích mladých(,) a ti vyjeli prudkým klusem 176.

Podobně nebývá náležitě čárkou oddělena vložená vedlejší věta od předcházející věty hlavní: Neboť do té chvíle neznali studu(,) a že nemají oděvu, nepozorovali 13. Na znamení toho stavím duhu na mračný oblak nad zemí(,) a kdykoli se ukáže, popatřím na ni atd. 22. Učinil tak(,) a když lidé... na sebe hovořili, nepoznal nikdo smysl atd. 25. Abram seděl u dveří stanu(,) a když pozvedl oči, viděl atd. 26. Sarai však tajně poslouchala u dveří stanu(,) a když uslyšela ta slova, tiše se zasmála 29. Jákob tak učinil(,) a když ucítil Izák vůni roucha Ezauova, řekl 40. Schovala Josefův oděv u sebe(,) a když se od faraonova dvora navrátil Putifar, předložila mu roucho 50. Správce tak učinil(,) a když je na cestě dostihl a pověděl jim, atd. 60. Padly na lidi ohavné vředy(,) a když poslal farao pro čarodějníky, nemohli přijíti 71. Ale on... lámal v nich hnáty(,) a když se obrátili na útěk, rozrážel jim plece 105. Nebylo na něm poskvrny(,) a když si jednou za rok stříhával vlasy, vážily 'dvě' stě lotů 129. Odešel tedy... do přístavu Joppe(,) a když tu našel loď, která atd. 154. Já pojím(,) a až se posilní má duše, požehnám ti 39. ...aby mu přinesl zvěřinu(,) a až pojí, chce mu požehnati 39. Pronásleduj ty muže(,) a až je dohoníš, řekni jim 60. Budeš vydán Izraelským(,) a až je do jednoho pobijeme, zahyneš také ty 144. Přiveďte ke mně svého nejmladšího bratra(,) a bude-li prokázáno, že atd. 56. Země jest velmi dobrá(,) a bude-li Hospodin na nás laskav, dá nám ji 82. Josef zemřel(,) a kdyby se stalo něco ještě tomuto, přivedli byste mé šediny do hrobu 59. Budeme obětovati Hospodinu(,) a dokud nepřijdeme na poušť, nevím, co bude žádati 72. A poslal je do boje, neboť(,) ač sám chtěl jíti spolu, všechen lid křičel 134.

A do třetice: Schází čárka, kde spojení (spojkou *a*) má význam jiný než slučovací: Rodilo se více dobytka strakatého(,) a tak také Jákob zbohatl 44. Josef byl jinoch krásného vzezření(,) a proto ho P. neposlal na otrocké práce 49. Učinili tak synové Lévi(,) a v ten den padlo z lidu na tři tisíce mužů 79. Ve své nouzi k němu volal(,) a Bůh jej vyslyšel 91. Gedeon tak učinil(,) a bylo těch... tři sta mužů 93. Trápila ho až do sedmého dne hodů(,) a on jí hádanku rozřešil 105. Vzýval jsem Hospodina(,) a od nepřátel svých byl jsem vyproštěn 125. Nařídil Pán rybě(,) a ona vyvrhla Jonáše na břeh (155). Tak sloužil (Jákob) za Ráchel sedm let(,) a (= ale) bylo to v jeho očích jako něco málo dnů, protože ji měl rád 43. Poslal jsem k tobě(,)

a (= ale) nepřišel jsi 129. Schází dále čárka za vokativem (Proč jsi smutná, duše má(,) a proč se kormoutíš? 135) a za volným přístavkem (Bůh jen Lota, muže spravedlivého(,) vytrhl z prostředka zkázy 31; jdi do Ninive, města velikého (,) a volej je k pokání 154).

Zbytečná je čárka v souvětí souřadném slučovacím se spojkou *a* (Jejich tváře se zalily tukem, na slabinách se jim nadělaly záhyby, a jejich srdce ztvrdla na kámen 26), před spojkou *nebo* spojující dvě vedlejší věty souřadné (Neučiníš-li tak, nebo prozradíš-li naši řeč, budeme prosti přísahy 86) a před spojkou *jako,* za kterou nenásleduje úplná věta (Mojžíš napočítal skoro tolik, jako po vyjití z Egypta 84.) *Aug. Jar. Doležal.*

(Příště ostatek.)

Z NAŠICH ČASOPISŮ.

Dva projevy českého ducha: jazyk a filosofie. „(R. Vacková v knížce „Sokrates, vychovatel národa") zdůrazňuje závislost Sokratovy filosofie na řeckém jazyku; tu máme co činit s okolností, na kterou bude třeba míti zřetel i při kritice české filosofie. Říkává se, že je čeština jazyk velmi konkretní; jistě se přizpůsobuje mnohem hůře abstraktní logice než němčina. Říkává se také, že jejím opěrným pilířem je sloveso, tedy kategorie činu, skutku, nikoli substantivum, kategorie věcí i pomyslů. Nuže, odjakživa česká filosofie uvažovala raději o tom, jak jednat, než o tom, co jest a jaký to má smysl. Odvětví, v němž se pohybovala nejbezpečněji, byla, zhruba, ethika. Od Chelčického až po Masaryka a Březinu končívala svou pouť u této otázky, zůstávajíc filosofií praktickou. Není jí to k hanbě, že takto obrážela českou povahu!" (V. Jirát, Kritický měsíčník II, 463).

*

Zásluhy Bož. Němcové o češtinu. V své „Chvále Naší paní Boženy Němcové" říká Fr. Halas:

Paní,
hrad řeči naší dobyla jste rázem
a hnala do výšky co bylo zimostrázem.
Paní,
kolmo jak krahulíky učila jste létat věty
jak uměla jste umět neuměti.
Paní,
pařízkem skrčeným mateřština byla
Vy do hvězd jste ji křídly vyhodila.

Paní,
v nadhlavníku mluvy rodné kralující
Jitřenka vykasaná nad vlastí ještě spící.
Paní,
na nahotu řeči davší zprůsvitnění
oškubaným slovům vzpurné perutění.

*

Pražská čeština. Na energický boj prof. Weingarta proti pepictví v řeči pražské „lepší společnosti“ jsme si vzpomněli, čtouce tento výstižný portret z pera dobrého pozorovatele (A. J. Urban, Honba za událostmi 135): (Redaktor Skorkovský se v baru sejde s třemi mladými muži, které zná z tennisu). „Marně si je za ty dlouhé hodiny snažil nějak roztřídit a najít v nich nějaké charakteristické znaky; jejich šaty byly skorem stejné a lišily se jen nepatrně barvou a formou proužku v látce, postavy byly téměř navlas stejně vysoké, čela nízká, oči unavené, v obličejích týž posměšný a resignovaný výraz lidí, kteří již všechno viděli a prožili. Dívali se kolem sebe s vážnou důstojností, oklepávali si po způsobu filmových herců cigarety o hřbet ruky, než ji přiložili k ústům, mluvili málo, ale s velkou důležitostí a snažili se všemi prostředky dokazovati, že jsou dokonalými typy gentlemanů. Dařilo se jim to, pokud nepromluvili; jakmile některý z nich vyřkl slovo, gentleman zmizel a na jeho místě se octl Pepík z pražské periferie. Skorkovský si nemohl zvyknout na obhroublost jejich přízvuku, na protahování hlásek, ale Zdeňce, jak se zdálo, to vůbec nevadilo a jim také ne.“

DROBNOSTI.

CO CHVÍLE. V posledním dvojčísle Naší řeči (str. 284) byla vazba „co chvíle“ označena na rozdíl od „co chvíli“ za slovakismus. Připouštím, že je rozšířena na Slovensku. Užívá se jí také často na Moravě: Hexekutor co chvíla na ně dolítne (Mrštík, Rok na vsi, str. 532). Ale ani v Čechách není tato vazba nic neslýchaného. Vyskytuje se v sev.-vých. Čechách a odtud ji má Božena Němcová, Herrmann, Poláček a jiní. Příklady: Na vrchu nebyla dosud všecka svobodná mládež a co chvíle jich přibývalo. (Němcová, „Chyže pod horami“, str. 46.) Sledoval každý jeho pohyb, každé sehnutí, a co chvíle volal: „Co to máš v ruce?“ (Herrmann, „U snědeného krámu“.) Po Příkopech táhne rozjařený zástup, který co chvíle vyráží pokřik. (Poláček, „Hrdinové táhnou“, str. 47.) K výrazu „co chvíle“ se druží výrazy „co rok, co den“; také jich užívají s oblibou zase spisovatelé ze severových. Čech, na příklad Jirásek a Tereza

Nováková: Havíři odpovídali co den stejně. (Jirásek, U nás IV, 275.) I brávali téměř co rok „na zejmu“ krejčíka, aby jim hábky pospravil. (Ter. Nováková, Jílek, str. 31.) Tím, co jsem zde uvedl, nechci naprosto rčení „co chvíle“ nikomu vnucovati. Výraz „co chvíli“ je dojista mnohem častější, kdežto spojení „co chvíle“ je spíše zvláštnost, která snad v době dohledné nadobro vymizí z jazyka spisovného. Dr. V. Kraus.

LIDMILA, ZDEŇKA (F.K.). Táže se nás čtenář: Pravidla českého pravopisu předpisují mimo jiné také tvar křestních jmen, na př. Lidmila, Zdeňka. Jak se má zachovati učitel, když je v žákově křestním listě napsáno křestní jméno jinak, na př. Ludmila, Zdenka? Má se řídit Pravidly či křestním listem?

Pravopisné odchylky v křestních jménech na úředních listinách, tedy také na křestních listech, jsou zpravidla způsobeny omylem pisatelovým a nemohou být brány za nezměnnou a nenapravitelnou skutečnost. Jestliže matrikář napíše do křestního listu *Zdenka* místo náležitého znění *Zdeňka,* neplyne z toho ještě, že by se příslušná osoba až do své smrti musila tak jmenovat. Ve škole při zapisování jmen do školních písemností má učitel právo i povinnost takové chyby opravit a psát i dávat psát křestní jména žáků ve znění předepsaném, tedy na př. *Zdeňka.* U jména *Lidmila* se nyní dovoluje i tvar *Ludmila,* takže není třeba jeden z těch tvarů nahrazovat druhým. Připomínáme však výslovně, že se tyto naše poznámky týkají jen k ř e s t n í c h j m e n, nikoli příjmení. U příjmení je tomu totiž jinak a znění křestního listu lze v nich měnit jenom s úředním svolením.

„NEBÍČKOVAT“, „DĚLAT HOLUBIČKU“ atd. (NŘ. XXIII, 1939, 74 a 292). Při koroptvích honech bývá náhlé „nebíčkování“ koroptve střelené na měkko do plic velmi častý zjev, věcně vysvětlitelný náhlou potřebou plného vydechnutí, tedy většího množství vzduchu, po němž jako by raněný pták lapal do výše. Bývá to poslední touha ubohé koroptvičky, v níž se zadusí a kolmo jako kámen pak mrtva padne na zem.

Není divu, že častý ten zjev má i své odborné myslivecké termíny, a jak vidět z poznámek „Naší řeči“, dokonce četné podle krajů. Český myslivec nebude ovšem užívat germanismů nebo jinak otrocky odvozených úsloví. Ze všech původních českých, co jich NŘ. uvedla, zdá se mi nejkrásnější, nejpoetičtější a vlastnímu zjevu také nejbližší obrazné rčení *nebíčkovat,* už proto, že vystihuje všecku tu koroptví touhu po vzdušné výši k nebi *jedním slovem* a že ji vystihuje v celém rozsahu pozorování. Rčení „dělat korouhvičku“ by se mohlo připínati snad jen k okamžiku, kdy se raněný pták ve výši se svislýma nožkama náhle převrátí a svěsí i křídla jako praporečky. „Dělat holubičku“ už vůbec je obraz naprosto vzdálený a násilný. Ale „*nebíčkovat*“ je obraz volený šťastně filologem, psychologem i poetou, a bylo by dobře, aby český myslivec při něm zůstal a jednotně si jej zapsal do svého odborného slovníku. Fr. Sekanina.

Odpovědný redaktor prof. dr. Jiří Haller. — Tiskly Graf. závody Pour a spol. v Praze I, Bílkova 17.